

ВПЛИВ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗВИТКУ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто основні положення теорії «path dependence». Визначено основні класифікаційні різновиди залежності від попереднього розвитку. Показано вплив залежності від попереднього розвитку на трансформацію економічних систем. Детально розглянуто організаційну залежність від попереднього розвитку.

The theory of «path dependence» is presented in the article. The special focus is given to the most significant historical line of the path dependence demarcation in economical transition. Main types of path dependence are classified. Organizational dependence demarcations is considered in details.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Уже майже двадцять років науковці усього світу досліджують QWERTY-ефекти та теорію залежності від попереднього розвитку (path dependence). Згідно з цією теорією сучасні економічні процеси зумовлені історично і відбивають траєкторію попереднього розвитку суспільства. Така траєкторія може фіксуватися протягом певного часу, обумовлюючи інертність зміни певних економічних процесів. Вочевидь, основні положення цієї теорії доцільно застосовувати для пояснення низької динаміки трансформації економічних систем в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Теорію «path dependence» започатковано у 1985 році на основі статті американського економіста П. Девіда, присвяченої дослідженню ефективності застосування QWERTY-клавіатур на друкарських машинках. Історично склалося так, що універсальною для більшості комп'ютерів в наш час залишається розкладка QWERTY, хоча вона й не є найбільш ефективною. У центрі дослідження стоїть питання, чому ринок в результаті конкуренції не витіснив такий неефективний метод розташування клавіш, а навпаки, більш ефективні варіанти не витримали конкурентної боротьби з боку клавіатур QWERTY. Автор дійшов висновку, що ця ситуація є «прикладом того, як віддалені в часі події, враховуючи ситуації, що викликані скоріше випадковим збігом обставин, ніж дією системних сил, можуть мати істотний вплив на кінцевий результат» [1, с.332] і наголошує на наявності в економіці «світів, подібних QWERTY» [1, с.337].

Пізніше в США теорію розвивали представники інституціоналізму Брайан Артур [2, с.116], Д. Норт, які поширили концепцію залежності від шляху на широкий клас економічних інститутів, що розуміється як «правила гри в суспільстві, обмежені рамки, які організують відносини між людьми» [3, с.17]. Англійський економіст Д. Пуфферт визнає, що «залежність від попереднього розвитку для інститутів, імовірно, буде досить подібна залежності від попереднього розвитку для технологій, оскільки обидві побудовані на високій цінності адаптації до деякої загальної практики (якої-небудь техніки або правил), так що відхилення від неї стають занадто дорогими» [4]. На вітчизняному просторі дослідниками цього напрямку економічної науки є Р. М. Нурєєв [5], Ю. В. Латов [5; 6], О. Г. Пугачьова [7, с.242] та ін. Р. М. Нурєєв та Ю. В. Латов окреслюють широке коло QWERTY-ефектів у конкретних ситуаціях (кейсах) – від залізниць до електронних грошей. Вони зосереджують увагу на основних проблемах транзитології, досліджуючи залежність від попереднього розвитку на пострадянському просторі. О. Г. Пугачьова розглядає процеси тіньової економіки в Україні та інші «інституційні пастки», які перешкоджають зміні суспільства та його підготовці до

майбутнього. Потрібно відмітити, що більшість дослідників теорії залежності від попереднього розвитку в Україні, а також в Росії розглядають переважно саме інституціональні засади цієї проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теорія залежності від попереднього розвитку, або як її називають на Заході «path dependence», є достатньо новим напрямком дослідження у вітчизняній економічній науці. Невирішеним залишається питання типізації залежності від попереднього розвитку відповідно до тих рушійних сил, які її викликали. Досить проблематичним виглядає питання впливу залежності від попереднього розвитку на трансформацію мікроекономічних систем.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд основних положень теорії залежності від попереднього розвитку; виділення основних класифікаційних різновидів залежності від попереднього розвитку відповідно до тих рушійних сил, які її викликали; окреслення проблем та перспектив трансформації економічних систем в Україні, приймаючи до уваги теоретичні положення вище окресленого підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послідовність економічних змін, яка залежить від шляху розвитку, є прикладом того, як віддалені в часі події можуть суттєво впливати на кінцевий результат. Дослідження економічної історії технічних стандартів показали дуже широке розповсюдження так званих QWERTY-ефектів в різних галузях економіки. У сучасній літературі під QWERTY-ефектами розуміють усі види порівняно неефективних, таких, що стійко зберігаються, стандартів, які демонструють, що «історія має значення».

Залежність від попереднього розвитку є найбільш очевидною і піддається безпосередньому вивченню, не заглиблюючись в глибину віків, в період трансформації економічних систем. Так, в Україні зміна суспільно-економічної формації і перехід на ринкові відносини дозволяють ідентифікувати низку рушійних сил, які сприяють появі залежності від попереднього розвитку. Наприклад, в техніко-технологічній сфері української промисловості все ще дуже складно за низкою причин відмовитись від застарілого, зношеного морально й фізично обладнання на користь сучасних аналогів. У цьому випадку не можна обмежитись ствердженням про недостатнє фінансування українських промислових підприємств, тому більшість із них належать великим фінансово-промисловим групам з достатньою кількістю фінансів. Отже і «історія має значення».

На інституціональному рівні про залежність від попереднього розвитку говорять у тому випадку, коли вчорашні інституціональні рамки залишаються значимими й обмежують варіанти вибору сьогодні та в майбутньому. Наприклад, «норма «свій своєму мимоволі друг», навіть будучи закріпленою законодавчо, не може лежати в основі деперсоніфікованої взаємодії між людьми. Неформальна норма повинна позбутися своєї дуальної природи, яка передбачає наявність двох стандартів поведінки, залежно від того, чи належить контрагент до «свої», чи до «чужих» [8, с.192].

Також на рівні окремої організації можна спостерігати залежність від власного попереднього розвитку, включаючи традиції управління, що склалися всередині її, та корпоративну культуру. Причому всі ці прояви залежності будуть безпосередньо впливати на фінансові результати виробничої діяльності. У цьому випадку не обов'язково це буде негативний вплив. Так, емпіричне дослідження Блума та Ван Рінена [9, с.1391], що стосувалося виробничих підприємств у п'яти країнах (не враховуючи Україну), показало, що традиції управління та управлінська практика окремих підприємств безпосередньо впливали на їхні господарські досягнення, а саме: продуктивність праці, рентабельність, конкурентоспроможність та життєздатність підприємства. Напевно, що і в Україні має існувати така впливова залежність. Так, наприклад, звичний для керівників старої школи радянський стиль управління передбачає чітку централізацію влади,

виконання наказів вищестоящих, наявність розгалуженої бюрократичної системи. Коли управлінець намагається привнести такі методи в роботу сучасної компанії, це далеко не завжди дає хороший результат. Навіть якщо декілька років назад такі підходи й були вкрай ефективними, то сучасне бізнес-середовище потребує від будь-якої вітчизняної та закордонної компанії вміння змінюватись, своєчасно відмовляти від методів управління й організації виробництва, котрі в короткий час стали неефективними.

Таким чином, можна виділити три класифікаційні різновиди залежності від попереднього розвитку:

- технологічна;
- інституціональна;
- організаційна.

Зупинимося докладніше на кожній з них. Щоб зрозуміти, що ж сталося в останні десятиліття XIX століття з клавіатурою друкарських машинок, економіст повинен звернути увагу на те, що самі по собі друкарські машинки починали ставати елементом великої, доволі складної виробничої системи. Ця система враховувала як працюючих на друкарських машинках операторів, так і механізми машинопису, і тому до числа агентів, які приймали рішення, крім виробників і покупців друкарських машинок, входили також машиністки, які пропонували підприємцям свою кваліфіковану робочу силу, а також різноманітні організації, приватні й громадські, що займались навчанням людей навикам машинопису. Ця велика виробнича система взагалі не була проектом, вона складалась стихійно. Домінування QWERTY-клавіатур можна пояснити тим, що спрацювали спонтанні еволюційні процеси технічного взаємозв'язку, економії від масштабу й квазі-необоротності інвестицій. Ці елементи утворюють основу того, що можна назвати технологічною залежністю від попереднього розвитку.

Найголовніша із нових ідей, що були запропоновані представниками інституціоналізму в розвиток концепції П. Девіда, полягає в тому, що перемогу спочатку обраних стандартів або норм над усіма іншими, навіть порівняно більш ефективними, можна спостерігати не тільки в історії розвитку технологій, але і в історії розвитку інститутів. Крім того, будь-який приклад технологічних ефектів обов'язково має інституційну підоснову. Дослідники залежності від попереднього розвитку підкреслюють високу інертність суспільного розвитку, яка робить неможливим швидку зміну як технологій, що використовуються, так і пануючих норм [6]. «Ключовий момент у визначенні еволюційного варіанту ... розвитку (прим. автора) ... полягає у відтворенні в писаному праві тенденцій, що склались на рівні звичаїв і традицій, і нема ніяких гарантій того, що традиції, які склались вчора, будуть доречні при укладенні угод сьогодні» [8, с.191]. Таким чином, старі моделі ініціюють «ефект блокування» для створення більш досконалих підходів (інституційні пастки), помножують неадекватні уявлення, та перешкоджають вибору більш ефективних прикладних рішень. Ці елементи утворюють основу того, що можна назвати інституційною залежністю від попереднього розвитку.

Подальші дослідження теорії «path dependence» виявили організаційну залежність від попереднього розвитку. Її відмінністю від інших різновидів є історичне спостереження мікроекономічних систем. Насправді, теорія організаційної залежності від попереднього розвитку ідентифікує самовідтворювані процеси, які скоріш за все будуть направлять організацію по визначеному шляху. Ця характерна динаміка, що призводить до необоротного стану негнучкості або блокування, й буде все підсилюючою системною силою, поза контролю окремих менеджерів. Згідно з цією теорією існує декілька фаз розвитку організації з різною залежністю від попередніх рішень (рис. 1):

- Фаза 1 – початкова.
- Фаза 2 – формуюча.
- Фаза 3 – блокуюча.



Рис. 1. Структура організаційної залежності від попереднього розвитку [10, с.692]

Отже, організаційна залежність від попереднього розвитку є не що інше, як стан, в якому окремі управлінці або організації втратили свою силу або можливість обирати серед можливих варіантів управлінських рішень. Поведінка, яка залежить від попереднього розвитку, виключає управлінські рішення, що виводять із цієї залежності. В. Артур [11, с.46] виділив 4 основні характерні ознаки, які показують, що організація стає залежною від свого попереднього розвитку:

1. Непередбачуваність – тобто неможливість визначити кінцевий результат розвитку.
2. Неергодичність або відсутність постійної рівноваги в економічній системі.
3. Нееластичність – ті, що приймають рішення опиняються в інституціональній пастці, таким чином, будь-який перехід до інших варіантів розвитку стає неможливим.
4. Неєфективність – дії, що здійснюються в результаті блокування, просувають на ринок продукт більш низької якості й екологічності, високої вартості затрат тощо.

Деякі з цих ознак можуть бути властиві організаціям, які знаходяться на різних стадіях залежності від попереднього розвитку (рис. 1). Тому висновок про те, що організаційна система, кажучи технічною мовою, увійшла в синхронізм, можна зробити лише за наявності усіх перелічених вище ознак.

Залежність від попереднього розвитку не є остаточним вердиктом (вироком) для організації. Як показує теорія й практика, зміна існуючої траєкторії розвитку можлива, однак цей процес – складний та дорогий. Тому важливо ідентифікувати перші ознаки такої залежності й прийняти коригуючі заходи. Наприклад, такими заходами можуть стати: ротація менеджерів вищої ланки, організаційні зміни, диверсифікація бізнесу, тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. Послідовність економічних змін, яка залежить від шляху розвитку, є прикладом того, як віддалені в часі події, включаючи ситуації, що викликані скоріш випадковим збігом обставин, ніж дією системних сил, можуть суттєво впливати на кінцевий результат. У цьому випадку для проведення економічного

аналізу випадкові історичні події не можна ні ігнорувати, ні ізолювати: сам динамічний процес набуває важливий історичний характер.

Феномен залежності від попереднього розвитку безпосередньо впливає на трансформацію економічних систем в Україні й тому заслуговує наукового дослідження. Причому існує декілька класифікаційних різновидів залежності від попереднього розвитку залежно від тих рушійних сил, що її викликали. Якщо при описі історії технічних інновацій частіше пишуть про QWERTY-ефекти, то в рамках аналізу інституційних інновацій говорять про «path dependence» – залежність від попереднього розвитку. Обидва цих терміни багатьма науковцями використовуються як синонімічні. При цьому у вітчизняній економічній теорії приділяється недостатньо уваги організаційним інноваціям.

Організаційна залежність від попереднього розвитку:

- часто виникає в результаті позитивного минулого досвіду, неефективно самовідтворюваного в нових умовах;
- гальмує використання альтернативних рішень, знижує гнучкість організацій;
- потенційно призводить до інституціональної пастки, яку можна розуміти як обмежений набір доступних дій, що є стратегічно неефективними.

Тому подальші дослідження щодо організаційної залежності від попереднього розвитку мають бути вельми перспективними й важливими для розуміння внутрішніх процесів, що впливають на трансформацію економічних систем.

Список використаної літератури

1. David P. A. Clio and Economics of QWERTY / P. A. David // *American Economic Review*. – 1985. – Vol. 75. – № 2. – P. 332–337.
2. Arthur W. B. Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events / W. B. Arthur // *The Economic Journal*. – 1989. – Vol. 99. – № 394, March. – P. 116–131.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
4. Puffert D. Path Dependence [Electronic source] / D. Puffert // *EH.Net Encyclopedia*. Ed. by R. Whaples. – Access: <http://eh.net/encyclopedia/?article=puffert.path.dependence>.
5. Нуреев Р. М. Теория зависимости от предшествующего развития в контексте институциональной экономической истории [Электронный ресурс] / Ю. В. Латов, Р. М. Нуреев. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/text/16213105>.
6. Латов Ю. В. Мы живем не в лучшем из миров! (популярное изложение QWERTY-номики и исследований Path Dependence) [Электронный ресурс] / Ю. В. Латов. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/text/16213114>.
7. Пугачева Е. Г. Институциональные ловушки в свете теорий «QWERTY» и «path dependence» / Е. Г. Пугачева // *Экономика Крыма*. – 2011. – № 1 (34). – С. 242–244.
8. Олейник А. Н. Институциональная экономика: [учеб. пособ.] / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
9. Bloom, Nicholas and John Van Reenen. Measuring and Explaining Management Practices Across Firms and Countries. // *Quarterly Journal of Economics*. – 2007. – 122:1351. – 408 p.
10. Sydow J. Organizational path dependence: opening the black box / J. Sydow, g. Schreyögg, J. Koch // *Academy of Management Review*. – 2009. – Vol. 34. – № 4. – P. 689–709.
11. Arthur W. B. Increasing returns and path dependency in the economy / W. B. Arthur. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007. – 203 p.

Прийнято до друку 15.03.2013